

ANTİK ÇAĞ'DA PHOKAIA EKONOMİSİ
THE PHOCAEAN ECONOMY IN ANCIENT AGE

Sabri ARICI

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Assist. Prof. Dr., Mersin University, Faculty of Science and Letters, Department of Archaeology
sabriarici@mersin.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-4925-6704

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/1, Mart – March 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi - Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 14.11.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 10.01.2022
Sayfa-Pages : 77 – 98

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1023421>

This article was checked by Viper or

Atıf – Citation: ARICI, S., “Antik Çağ’da Phokaia Ekonomisi”, OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4/1, Mart 2022, ss. 77 – 98.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/1, Mart – March 2022

77 – 98

Araştırma Makalesi / Research Article

ANTİK ÇAĞ'DA PHOKAIA EKONOMİSİ THE PHOCAEAN ECONOMY IN ANCIENT AGE

Dr. Öğr. Üyesi Sabri ARICI

Öz

“Antik Çağ'da Phokaia Ekonomisi” adlı çalışma, mevcut arkeolojik verilerin yanı sıra antik ve modern kaynaklar ışığında hazırlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, Phokaia'nın (Foça) ticari ve ekonomik yapısındaki gelişmeleri kronolojik olarak tespit etmek ve bu kentin antik dünyadaki yerini belirleyebilmektir. On iki İon kentinden biri olan Phokaia'nın (Foça) geçmişi Tunç Çağı'na kadar inmektedir. Arkaik Dönem'de İonia'nın en önemli kentlerinden biri olmuştur. Kent sahip olduğu korunaklı iki limanıyla ve denizcilik bilgileri sayesinde, kolonizasyon hareketleri içinde çok etkin rol almıştır. Batı Akdeniz'e ve Karadeniz'e kadar giderek ticaret yapmışlardır. Phokaia, deniz ticareti yanında, bazı dönemlerde, Kral Yolu'nun başlangıcı olan Sardeis'e bağlı bir tali yolla kara ticaretinde de etkin olmuştur. Phokaiyalılar, Batı Akdeniz'e ve Karadeniz'e kadar giderek ticaret yapmışlardır.

Aşağıda açıklanacağı üzere, Phokaia özel bir konuma, birçok yer üstü ve yeraltı kaynaklarına sahiptir. Kent, zengin tarımsal ürünlerinin yanında, deniz ürünleri konusunda da adından söz ettirmiştir. Ancak kent, MÖ 546 yılında Persler'in, MÖ 330 yılında da Makedonlar'ın eline geçmesinden sonra, bu güçlere vergi vermeye başlamıştır. Devamında, önce siyasi istikrarsızlıklar, sonra da Pergamon ve Smyrna'nın bölgede güçlenmesi nedeniyle, kentin

Abstract

This study called “The Economy of Phocaea in the Ancient Age” was prepared in the light of current archaeological data, ancient and modern sources. The purpose of this study is to reveal the place of Phokaia in the ancient world together with the reasons of trade and economy appeared in the historical process. Phocaea (Foça), one of the twelve Ionian cities, dates back to the Bronze Age. It was one of the most important cities of Ionia in the Archaic Period. The city played a very active role in the colonization movements with its two sheltered ports and thanks to maritime information. In this way, they went to trade to the Western Mediterranean and the Black Sea. Also, Phocaea has been active in land trade in some periods with a secondary road attached to Sardeis, the beginning of the King's Road, in addition to maritime trade.

As will be explained below, it has a special private location, many aboveground and underground resources. Phocaea also made a name by seafood, in addition to rich agricultural products. However, after the city fell into the hands of the Persians in 546 BC and the Macedonians in 330 BC, it started to pay taxes to these powers. Subsequently, the economy of the city weakened further, first due to political misfortunes, and then with the strengthening of Pergamon and Smyrna in the region. Therefore, Phokaia has become

ekonomisi daha da zayıflamıştır. Bu yüzden Phokaia, zamanla, sıradan bir kent konumuna gerilemiştir.

an ordinary city in the region over time.

Anahtar Kelimeler: Phokaia, Liman, Kolonizasyon, Kara Ticareti, Yer Üstü Kaynaklar, Yeraltı Kaynaklar.

Keywords: Phocaea, Port, Colonisation, Land Trade, Above Ground Resources, Underground Resources.

Extended Abstract

Phocaea, one of the twelve Ionian cities, is located in the Foça district of İzmir today. The city has gained many important gains due to its geography in the ancient period. In this way, especially from the middle of the 7th century BC until the Persian occupation of 546 BC, thanks to these gains, it became an economically rich city. The article titled "Economy of Phocaea in Antiquity" includes the economic income sources Phocaea had in ancient times. The study in question has been prepared in the light of archaeological data, ancient and modern sources, and its purpose is to reveal the economic and commercial situation of Phocaea, which got stronger in the Archaic Period and weakened over time, and its reasons. Phocaea became a large city in the first half of the 6th century BC, with a 7-8 km city wall and the Temple of Athena. However, with the Persians' capture of the city in 546 BC, these glorious years gradually began to fall behind, and the city could not reach this power as before. The results of the Persian occupation and the decrease in the importance of Phocaea in the port trade led to the shrinkage of the city. This narrowing has been detected in archaeological excavations. Together with Alexander the Great, the Hellenic cities became independent in their internal affairs, but they gave the taxes that the cities paid to the Persians before to the Macedonian Kingdom. Thus, it is understood that Phocaea could not avoid paying taxes to the Persians from 546 BC to 334 BC and to the Macedonian Kingdom after 334 BC. As a sign of a stir in Phocaea with Alexander the Great, the first small-sized stone theater of Anatolia was built at the beginning of the Hellenistic Period. However, due to some strategic mistakes, Phocaea's commercial existence started to suffer gradually. Along with this, this damage has increased with the strengthening of Pergamon and Smyrna in the region. After Alexander's death, one of his generals, Antigonos, re-established Smyrna on Pagos Mountain, and maritime trade started to become active. Therefore, the importance of the port of Phocaea began to decline. Because port trade was a very important source of income for Phocaea. The King's Road, which was also active in the Archaic Period, lost its importance for Phocaea from the beginning of the Roman Period, with the Pergamon-Kyme-Smyrna road active. In the article, firstly, the historical process of Phocaea and its geographical advantages are explained. The city has two advantages: land and sea. On the sea, it is located at an extreme point between the entrance of İzmir Bay and the southwest of Çandarlı Bay. On the sea, it is located at an extreme point between the entrance of İzmir Bay and the southwest of Çandarlı Bay. This location gave it the advantage of being the first stopover in Northern Ionia for ships coming from outside. Phocaea had a say in maritime, both with its sheltered harbor and with their knowledge and skills. The 200-year period between 750-550 BC, when many colonies were established on the Aegean,

Marmara, Mediterranean and Black Sea coasts, is referred to as the "Great Colonization Period" in the ancient history literature. In the Archaic Period, Phocaea took part in the current process from the Western Mediterranean to the Black Sea and became the city that established the most colonies together with Miletos. It is clear that thanks to maritime trade, Phocaea had an important source of income while benefiting from positive developments elsewhere. On land, the city has two natural and sheltered harbors. It gained importance from the land thanks to the trade route leading to Sardeis (King's Road) parallel to the Hermos River via Magnesia (Manisa). Apart from sea and land trade, Phocaea also has other income sources within the city. These are the economic resources that contributed to the city such as tuff stone production, alum mine production, grape, olive production and trade, obtaining the purple color from seashells, fishing, ceramics and salt production. Due to the political developments, no matter how good the economy of Phocaea was, it gradually weakened from the Archaic Period until the end of the Roman Period and became an ordinary city in the region.

Giriş

On iki İon kentinden biri olan Phokaia, günümüzde İzmir ili Foça ilçesinde yer alır. Kent, bulunduğu coğrafya sebebiyle, antik dönemde birçok önemli kazanım elde etmiştir. Özellikle, MÖ 7. yüzyılın ortalarından MÖ 546'ya kadar, sahip olduğu bu kazanımlar sayesinde, ekonomik anlamda zengin bir konuma yükselmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda bu zenginlik, azalarak da olsa, devam etmiştir.

"Antik Çağ'da Phokaia Ekonomisi" adlı makale, Phokaia'nın antik çağda sahip olduğu ekonomik gelir kaynakları irdelemektedir. Söz konusu çalışma, arkeolojik verilerin yanı sıra antik ve modern kaynaklar ışığında hazırlanmış olup, Arkaik Dönem'de güçlenen ve zamanla zayıflayan Phokaia'nın ekonomik ve ticari durumunu, sebepleriyle birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İonia ekonomisinden söz edilirken, Phokaia'nın adı nadiren geçer. Bu bağlamda çalışmayı özel ve önemli kılan husus, spesifik olarak ilk kez Phokaia ekonomisinin ele alınmasıdır. Böylece, İonia'nın, Phokaia ile ekonomik bağlantıları da değerlendirilmiş olacaktır.

Makalede Phokaia'nın sahip olduğu coğrafi avantajların ticarete yansımaları ve ekonomik gelir kaynaklarının başında yer alan deniz ve kara ticareti, tarihsel süreç içinde değerlendirilecektir. Ardından, kentin diğer ekonomik varlıkları olan tüf taşı üretimi, şap madeni üretimi, bağcılık, zeytin yetiştiriciliği, Murex boya üretimi, balıkçılık, tuz, seramik üretim ve ihracatı gibi kent ekonomisinde belirleyici olan kaynaklar üzerinde durulacaktır.

Tarihsel Süreç

İonia'nın en kuzeyinde yer alan Phokaia'nın kuruluşu hakkında bazı antik yazarlar söz etmektedir. Bunlardan Pausanias'a göre,¹ Kymelilerin izni

¹ Paus., 7.3.5.

ile Atinalı önderler (Philogenes ve Damon) eşliğinde bölgeye gelen Phokisliler, kente gelen ilk Phokaialı halkı oluşturmaktadır. Strabon² ise Phokaia kentinin, Philogenes önderliğindeki Atinalılar tarafından kurulduğunu aktarır, ancak yazar, Phokislilerden hiç söz etmemektedir. E. Akurgal,³ 1950'li yıllarda kentte yaptığı kazılar sonucunda, antik yazarların bu ifadelerini dikkate alarak Phokaialıları, Hellas'ın Phokis Bölgesi'nde oturan halkla bir tutmanın hatalı olduğunu ifade eder ve bu yaklaşımı, Ion kolonizasyonunu Attika'ya bağlamanın bir çabası olarak görür. Akurgal, ele geçen gri Aiol seramikleri nedeniyle, buraya ilk yerleşenlerin Aiol halkı olduğunu ifade eder. Yine bu kazılarda ele geçen Protogeometrik seramikleri dikkate alarak, Ionların en azından MÖ 9. yüzyılın sonundan itibaren burada yaşadıklarına değinir.⁴ Ancak son dönemlerde gerçekleştirilen kazılarda Phokaia'nın geçmişinin daha eski olduğu tespit edilmiştir. Kentin güneyindeki yamaçlarda Phokaia'nın ilk yerleşim alanı bulunmuştur. Bu alanda, Oryantalizan Dönem'e tarihlenen *megaron*lar ve onların altında Protogeometrik Dönem oval evleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, burada Mykenai ve Gri Minyas seramik parçalarına da rastlanmıştır. Erken Protogeometrik Dönem'e ait iki ayrı oval evin içinde bulunan seramikler, kentte Ionların yerleştiğini göstermiştir. Ayrıca, aynı yerde Mykenai ve Gri Minyas seramiğinin bulunmuş olması, Phokaia kent tarihinin çok daha erkene gittiğini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı alanın daha alt seviyelerinde ise MÖ 3. ve 2. bin yerleşim izlerine ve seramiklerine rastlanmıştır.⁵

Phokaia, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında 7-8 km uzunluğundaki kent surlarına ve Athena Tapınağı'na sahip büyük bir kent olmuştur (Fig. 1).⁶ Ancak, MÖ 546 yılında⁷ Perslerin kenti ele geçirmesiyle birlikte, bu ihtişamlı yıllar yavaş yavaş geride kalmaya başlamış ve kent bir daha eski gücüne ulaşamamıştır. Bu süreçte Phokaia Perslere vergi vermeye başlamıştır.⁸

MÖ 386 yılında Sparta ile Persler arasında imzalanan Kral Barışı'ndan, Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği tarihe kadar (MÖ 334 yılında yapılan Granikos Savaşı) geçen evre, Batı Anadolu'da, önceki yıllara oranla daha sakin geçmiştir⁹. Büyük İskender ile birlikte Hellen kentleri (Phokaia dahil) iç işlerinde bağımsız olmuşlar ve Makedon Krallığı'na vergi ödemeye başlamışlardır.¹⁰ Bu bağlamda, Phokaia'nın önce Perslere sonra da Makedonlara vergi vermesi, ekonomik ve ticari anlamda kenti olumsuz etkilemiş olmalıdır.

Hellenistik Dönem ile birlikte, Phokaia'nın diplomatik alanındaki birtakım stratejik hataları yüzünden, ticari ve ekonomik kazançları zarar görmeye başlamıştır.¹¹ Beraberinde, Pergamon ve Smyrna'nın bölgede güçlenmesiyle bu zarar daha da artmıştır. Büyük İskender'in ölümünden

² Str., XIV.1.3.

³ Akurgal, 1956a: 38.

⁴ Akurgal, 1995: 32; Akurgal, 2000: 290-292.

⁵ Özyiğit, 1998b: 772, Çiz. 2; Özyiğit, 2003a: 342-344; Özyiğit, 2003b: 102.

⁶ Akurgal, 1956a: 33-40; Akurgal, 1993: 55-59; Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 103.

⁷ Cahill, 1988: 481-501; Özyiğit, 2003a: 106.

⁸ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8.

⁹ Doğer, 1998: 31.

¹⁰ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8; Bosworth, 2005: 306.

¹¹ Arıcı, 2018: 315-332.

sonra generalleri arasındaki toprak paylaşımı sırasında, Aiolis bölgesi önce Antigonos Monophtalmos'un eline geçti. Antigonos'un, Büyük İskender'in Hellen kentlerine uyguladığı sistemi aynı şekilde sürdürdüğü görülse de, MÖ 306 yılında "Kral" ünvanını aldıktan sonra kentlerin iç işlerine karışmaya başladığı ve bu yüzden kentlerde kargaşa çıktığı bilinmektedir.¹² Doğal olarak bu durum Phokaia'yı da etkilemiş olmalıdır.

Özellikle Smyrna'nın bölgede güçlenmesi, Phokaia'nın durumunu daha da zora sokmuştur. Antigonos Monophtalmos'un Pagos Dağı'nda Smyrna'yı yeniden kurmasıyla, kent limanı çok daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Gelişen gemicilik teknikleri sayesinde, dar ve uzun bir coğrafi yapıya sahip olan körfez (57 km), artık rahat ve çabuk aşılabılır hale gelmiştir. Smyrna Limanı'nın devreye girmesiyle, Phokaia Limanı'nın önemini azaldığı anlaşılmıştır (Fig. 1-2).¹³ Bu gelişmenin yansımaları Phokaia için oldukça olumsuz bir iklim ortaya çıkarmıştır, zira bu sebepten dolayı Phokaia, liman üzerinden yapılan yoğun ticaretten edindiği bütün kazanımlardan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Nitekim ekonomide yaşanan bu daralmanın izleri, arkeolojik kazılarda tespit edilebilmiştir.¹⁴

Coğrafya

Phokaia, İzmir Körfezi'nin girişi ile Çandarlı Körfezi'nin güneybatısı arasında uç bir noktada bulunur (Fig. 1-2). Bu konum, dışardan gelen gemiler için, kuzey Ionia'da ilk uğranılacak kent olma avantajını kazandırmıştır. Ayrıca, kentin doğal ve korunaklı olan iki limanı bulunmaktadır.¹⁵ Bu limanları, güneyden Kale Burnu ve kuzeyden İngiliz Burnu adeta bir "hilal" gibi çevrelemektedir. Ek olarak, İngiliz Burnu'nun ucunda, yani limanın doğusunda Phokaia kenti bulunurken, batısında da doğal kale olarak önemli işlev gören İncir Adası ve Fener Adası yer alır. Yarımada ve adalar, adeta limanın doğal dalgakıranı görevini üstlenmiştir. Kentin doğusunda ise, birçok tepenin bulunması, buraya, özellikle savunma amaçlı bir coğrafi ayrıcalık katmaktadır.

Phokaia karadan da önemli avantajlara sahiptir. Kentin doğusunda birçok tepenin bulunması, özellikle savunma açısından buraya bir ayrıcalık kazandırmaktadır. Ayrıca, Magnesia ad Splyum (Manisa) üzerinden geçip Hermos Nehri'ne paralel bir şekilde Sardeis'e giden ve Kral Yolu'nun uzantısı durumunda bulunan ticaret yolu sayesinde de kentin önemi artmıştır (Fig. 3).¹⁶

Phokaia'nın kent merkezindeki tarımsal alanları ise verimli ancak sınırlıdır.¹⁷ Öte yandan kentin doğusundaki tepelerin ardında, Hermos (Gediz)

¹² Magie, 2003: 30.

¹³ Magie, 2003: 52-53.

¹⁴ Özyiğit, 1991: 129-137; Özyiğit, 1997: 1-26 Özyiğit, 2008: 489-512. Hellenistik Dönem'in başlarından itibaren kullanılmaya başlanan nekropolis, çok geniş alanlara yayılmış olan Klasik ve Arkaik Dönem yerleşim katmanların üstünde kurulmuştur.

¹⁵ Roebuck, 1959: 15.

¹⁶ Magie, 2003: 46-47; Özyiğit, 2012: 304.

¹⁷ Roebuck, 1959: 15; Möller 2000: 88. Yakın çevresinde dağı bulunmayan ilçede, en yüksek tepeleri Şaphane Tepesi 450 m, Kartal Tepesi, 435 m, ve Kızıldağ Tepesi, 352 m.dir.

Nehri'nin getirdiği alüvyonlar sayesinde oldukça verimli topraklar ve sulak alanlar bulunması dikkate alınmalıdır (Fig. 2).¹⁸ Bu alanlar muhtemelen MÖ 600 yıllarından itibaren¹⁹ MÖ 546 yılına kadar Phokaia'nın kontrolünde olmalıydı. MÖ 1. yüzyılda, Ephesos'u Smyrna ve Kyme üzerinden Pergamon'a bağlayan yol da Manlius Aquilius tarafından bu dönemde genişletilmiş ve olasılıkla tümüyle taş döşenmesiyle Phokaia'nın karadaki önemi daha da azalmıştır.²⁰ Zaten, Aristonikos ayaklanmasının bastırılmasından sonra Pergamon, Roma tarafından yolların başlangıç noktalarından biri olarak belirlenmiştir.²¹ Dönemin iki metropol kenti olan Smyrna ile Pergamon arasındaki taş döşeli yolda, Kyme'ye uğranırken, Phokaia çok daha dışta kalmıştır. Dolayısıyla, bu durum Phokaia'nın, gelişmelerden ve ekonomik kazançlardan uzak kalmasına neden olmuştur.

Kolonizasyon

MÖ 750-550 yılları arasında Ege, Marmara, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında çok sayıda koloni kurulmuştur ve bu 200 yıllık süreç, Eskiçağ tarihi literatüründe "Büyük Kolonizasyon Dönemi" olarak anılmaktadır.²² Phokaia bu süreçte Miletos ile birlikte, Batı Akdeniz'den Karadeniz'e kadar en çok koloni kuran kentlerden biri olmuştur (Fig. 4).²³ Deniz ticareti sayesinde Phokaia'nın, hem başka yerlerdeki olumlu gelişmelerden yararlandığı, hem de önemli bir gelir kaynağına sahip olduğu açıktır. MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren, Phokaia'nın deniz aşırı koloni kuran kentler arasında yer almasında aşağıdaki sebeplerin etkili olduğu düşünülebilir:

"Coğrafya" başlığında açıklandığı üzere, Phokaia'nın yakın hinterlandındaki topraklar oldukça verimlidir. Ancak, bu topraklardan MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde Kimmerler'in, MÖ 7. yüzyılın sonlarına kadar kuzeyinde etkili olan Kyme'nin²⁴ ve ardından da güçlü Lydia Devleti'nin (MÖ 700-546) varlığı yüzünden,²⁵ zaman zaman Phokaia'nın özellikle tarımsal yönden istediği kadar faydalanamadığı ve yönünü denizlere çevirmek zorunda kalmış olabileceği anlaşılmaktadır.²⁶ Ayrıca kolonizasyon sürecine girilmesinde, Prieneli düşünür Bias'ın yeni yurtlar edinme konusunda tavsiyelerinin de etkili olduğu ileri sürülebilmektedir.²⁷

Herodotos'un²⁸ aktardığına göre, Phokaialılar 50 kürekli ve 500 kişi kapasiteli gemiler yapmışlardır. Bu da, halkın denizcilik hakkındaki bilgi ve becerilerinin iyi olduğunu göstermektedir.²⁹ Phokaialılar, bunlar sayesinde Ion

¹⁸ Bu deltanın batısında Panaztepe Höyüğü bulunmaktadır.

¹⁹ Özyiğit, 2007: 347.

²⁰ Doğer, 1998: 92; Magie, 2003: 17.

²¹ Tozan, 2016: 92, dipnot 433.

²² Tekin, 1995: 48.

²³ Greaves, 2010, 131.

²⁴ Burn, 1929: 17.

²⁵ Akurgal, 1962: 373; Langlotz, 1966, 18.

²⁶ Roebuck, 1959: 105 ve 136; Cook, 1982: 196-197.

²⁷ Langlotz, 1966: 18.

²⁸ Hdt., I. 163.

²⁹ Graham, 1982: 163; Cook, 1946: 67-98.

kentleri içinde uzun deniz yolculuğuna çıkan ilk halk olmuştur.³⁰ Ek olarak, yukarıda da açıklandığı üzere, Phokaia'nın³¹ coğrafi avantaja sahip önemli iki limanın da etkisi dikkate alınmalıdır.³² Phokaia Limanı'nın, Klazomenai Limanı ile birlikte, İzmir Körfezi'nin girişini kontrol ediyor olması,³³ kentin önemini daha da arttırmış olmalıdır. Denizcilikte ilkel yöntemlerin kullanıldığı dönemlerde, gemilerin yaklaşık 57 km uzunluğunda olan İzmir Körfezi'nden geçmeleri zaman kaybına neden olabiliyordu.³⁴ Bu yüzden gemiler, daha yakın ve körfezin girişinde yer alan Phokaia, Klazomenai veya Erythrai'a yüklerini boşaltmayı uygun buluyorlardı (Fig. 2).³⁵ Hatta Phokaia'nın diğer iki kente göre, körfezin en batı ucunda bulunması, onu daha da avantajlı hale getirmişti. Yani bu bölgeye gelen gemiler, ilk olarak Phokaia Limanı'na uğramaktaydı. Denizdeki bu avantajın yanına, karayolunu da eklemek gereklidir. Nitekim, burası doğuya açılmış bir kapı olan Kral Yolu'na tali bir yolla bağlanmaktaydı.³⁶ Öte yandan, Smyrna'nın, hem körfezin en iç noktasında yer alması, hem de Klazomenai'den dolayı, açık denizlere çıkmasının zor olması sebebiyle, Smyrna halkı deniz ticareti yerine tarıma yönelmek durumunda kalmıştır.³⁷ Bir başka ifadeyle, Smyrna, Phokaia'nın tersi yönde gelişme göstermişti. Bu çerçevede, Phokaia'nın Arkaik Dönem'de denizlere açılmasının ve denizden büyük avantajlar elde etmesinin nedenleri arasında, körfezin ucunda yer alması da önemli bir gerekçe olarak gösterilebilir.

Herodotos,³⁸ Phokaialı denizcilerin MÖ 7. yüzyılda Adriyatik, Etruria, İberia ve Tartessos'a kadar gittiklerini Batı Akdeniz'de Güney İtalia'da Lucania'nın batısındaki Elea (Velia), Korsika'da Alalia, Fransa'da Massalia (Marsilya) ve İspanya'da Emporion'u (Ampuria) kurduğunu aktarmaktadır (Fig. 4).³⁹ Phokaia'nın koloni kurmak üzere öncelikle kuzeyde yakın bölgeler olan Thrakia ve bugünkü Çanakkale bölgesine de yöneldiği görülmektedir. Çanakkale Boğazı'nın doğusunda yer alan Lampsakos (Lapseki), Phokaia'nın ilk kurduğu kolonidir (MÖ 615 ?). Ardından kolonizasyon hareketlerinin öncülerinden olan Miletos ile birlikte Karadeniz'de Amisos'u (Samsun) kurmuşlardır.⁴⁰ Massalia (Marsilya) bölgesinden de, Güney Fransa'da Nice'te (Nicaea-Nizza) ve Antibes'te (Antipolis) ticari amaçlı koloni kentleri kurulmuştur. Batı Akdeniz'e yapılan bu uzun seferlerde, İspanya'da Tartessos kentindeki gümüş, kalay ve bakır gibi önemli kaynaklara ulaşma imkanı bulmuşlardır.⁴¹ Bunların içinde Phokaialı denizcilerin Tartessos Krallığı'ndan gümüş yardımı alması ve bu maden sayesinde Phokaia/Foça tuf taşından

³⁰ Hdt., I. 163.

³¹ Phokaia, 7-8 km.lik kent suruyla ve Athena tapınağıyla MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında en önemli İon kentlerinden biridir. Phokaia hakkında bkz. Akurgal, 1956a: 33-40; Akurgal, 1993: 55-59; Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 97-106.

³² Roebuck, 1959: 15.

³³ Doğer, 2006: 82.

³⁴ Langlotz, 1966: 11; Magie, 2003: 46-47.

³⁵ Langlotz, 1966: 19; Magie, 2003, 46-47.

³⁶ Magie, 2003: 46-47; Özyiğit, 2012: 304.

³⁷ Doğer – Gezgin, 1998, 7.

³⁸ Hdt., I.142-163.

³⁹ MÖ 600'lerde kurulan Massalia, Phokaia'nın uzak Batı'daki en önemli kolonisiydi. Bkz. Braun, 1982: 39.

⁴⁰ Akurgal, 1993: 55; Morel, 2006: 360.

⁴¹ Langlotz, 1966: 15 ve 17.

görkemli sur duvarlarını inşa etmesi dikkat çekmektedir.⁴² Bu yardım, Phokaia'nın Batı Akdeniz'de ne kadar itibarlı olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla Phokaia, deniz ticareti, ortakları ve kurulan kolonileri sayesinde MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında İonia'nın en gelişmiş kentlerinden biri olmuştur.⁴³ Bu bağlamda İonia kentleri arasında en erken elektron sikke basanlardan birinin Phokaia olması rastlantı değildir. Özellikle uzun mesafeli ticaret yaparken, Phokaialı denizcilerin elektron sikke kullandığı bilinmektedir.⁴⁴ Phokaia'nın elektron sikkelerinin İzmir Körfezi'ndeki kentlerle birlikte, Lesbos (Midilli) ve Massalia'da (Marsilya) ele geçmesi, kentin ekonomik ve ticari etki alanının ne kadar geniş olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁵

Kolonizasyon hareketleri çerçevesinde Phokaia'yı diğer İonia kentlerinden ayıran en önemli fark, başka kentlerin mallarının taşımacılığını da yapmış olmasıdır.⁴⁶ Naukratis'te üretilen mavi fayanslar, Phokaialı denizciler aracılığıyla İspanya'daki Emporion sitesine taşınmıştır.⁴⁷ Bundan başka Phokaia, Akdeniz havzasında demir, gümüş, kalay ve bronz taşımacılığı yapmıştır.⁴⁸ Keltler'den kalayı alarak Akdeniz kıyılarına oradan Mısır'a taşımışlardır.⁴⁹ Hellenler, kalaya ek olarak, şarap, zeytinyağı ve seramik karşılığında, özellikle de Mısır'dan buğday, bazı gıda maddeleri, keten, papirüs, lüks mallar ve eşyalar almışlardır.⁵⁰ Ayrıca, Herodotos, Thrakia bölgesinin gemi ve kürek yapımı için elverişli ağaçlarından, gümüş madeninden ve köle ticareti için insan kaynağının bolluğundan söz etmektedir.⁵¹ Bu bağlamda, Çanakkale Boğazı kenarındaki Lampsakos'u (Lapseki) kuran Phokaia'nın,⁵² Thrakia çevresindeki bu zenginlikleri başka bölgelere ticari anlamda taşımış olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Phokaia/Foça Tüf Taşının Üretimi

Phokaia antik kentinin bulunduğu topoğrafya, volkanik kayalardan meydana gelmiştir. Burada, dağ ve tepelerin yamaçları dik eğimlerle kıyıya inmektedir.⁵³ Phokaia'nın karakteristik taşı olan tüf, biraz yumuşak olduğundan şekillendirilmesi de kolaydır.⁵⁴ Bu taş, döşeme olarak çevre

⁴² Hdt., I. 163. Özyiğit, 1998a: 9-15; Özyiğit, 2003b: 103. Herodotos'a göre, İspanya'daki Tartessos kralı Argonthonios'un, Phokaialıların Medler'e karşı kendilerini koruması için verdiği parayla sur duvarları inşa edilmiştir.

⁴³ Akurgal, 1993: 55; Özyiğit, 1998a: 11; Özyiğit, 2007: 347.

⁴⁴ Bodenstedt, 1976: 74.

⁴⁵ Langlotz, 1966: 23.

⁴⁶ Roebuck, 1959: 98-99, 101, 103-104, 133, 136; Möller, 2000: 78; Boardman, 2006: 527.

⁴⁷ Price, 1924: 181. Zaten burası Phokaia'nın kolonizasyon sürecinde uğradığı bir yerdir.

⁴⁸ Langlotz, 1966: 17; Muscarella, 1988: 447. Hdt., 5. 23.'de kalayın Thrakia'dan getirildiğinden söz eder.

⁴⁹ Morel, 2006: 374-375.

⁵⁰ Braun, 1982: 39-40; Cook, 1982: 216; Möller, 2000: 210-213; Roebuck, 1959: 39-40, 70 ve 133.

⁵¹ Hdt., 5.23. Thrakia bölgesi köle ticareti için daha çok önem taşımaktadır. Kereste temininde Kuzey Ege ve Dağlık Kilikia bölgeleri daha kıymetli yerlerdir.

⁵² Morel, 2006: 358-359.

⁵³ Koçman, 1997: 110.

⁵⁴ Türkmen – Kun, 2001: 12. Bu taşta tufa da denir. Foça volkanitleri ise tüflerle temsil edilirler. Bu volkanitlerin yaşı Orta Miyosen olarak belirtilir.

kentlerde yaygın olarak kullanılmış⁵⁵ ve bu sayede Phokaia ekonomisine önemli katkı sağlamış olmalıdır. Hatta bu taşın, Osmanlı Dönemi'nde değirmen taşı olarak kullanıldığı da bilinmektedir.⁵⁶

Balıkçılık ve Tuz Üretimi:

Bir deniz kenti olan Phokaia'da, antik dönemde, balıkçılık ve tuz üretimi önemli yer tutardı. Günümüzde İzmir ilinin kuzeyinde bulunan ve Çamaltı Tuzlası olarak sözü edilen alan, Hermos (Gediz) Nehri'nin denizle buluştuğu yerin kuzeyinde kalmaktadır. Burası Osmanlı kayıtlarında, önemli tuz temin alanı olarak geçmektedir. Buradan elde edilen tuzlar için, Foça Limanı depolama, işletme ve ihraç yeri olarak kullanılmıştır.⁵⁷ İber Yarımadası'nın güneyinde bulunan Kartacalı kolonistlerin, bir çeşit balık tuzlaması (salamura balık) olan *salsamentum* ve sos yapılan bazı deniz ürünlerini işlemeyi, MÖ 7. yüzyıldan beri bildikleri ve bunu Phokaialı kolonistlerden öğrenmiş oldukları ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu da kentin balıkçılık konusunda ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuyla bağlantılı olarak, aşağıda açıklanacağı üzere, Phokaia'nın Murex boya üretimi de önemlidir.

Murex Boya Üretimi

MÖ 2000'lerden beri tekstilde kullanılan mor renk, zor ve maliyetli üretildiği için, tarihte hep ayrıcalıklı bir kullanıma sahip olmuştur. Bu rengin kullanımı, antikçağ boyunca statünün, gücün, hatta tanrısallığın simgesi kabul edilmiştir.⁵⁹

Mor renk, Murex ("Mor balık" anlamına gelir.) adı verilen 7.5 cm.lik dikenli bir deniz yumuşakçasından üretilirdi.⁶⁰ Bu deniz canlısının, Murex trunculus (Hexaplex trunculus), Murex brandaris (Bolinus brandaris) ve Purpura haemastoma (Stramonita haemastoma) adıyla çeşitli türleri vardır. Bu canlıların salgıları güneşte kaldığında elde edilen gösterişli sıvıdan, çeşitli katkı maddeleriyle karıştırılarak, mor renk elde edilirdi.⁶¹

Murex, antik dönemde, aynı zamanda yiyecek olarak da tüketilirdi.⁶² Roma Dönemi'nde, Akdeniz kıyılarındaki bazı merkezlerde, Murex boyanın üretildiği bilinmektedir.⁶³ Bu renk, o kadar değerliydi ki, Roma Dönemi'nde kimlerin kullanacağı konusunda özel kararname yayınlanmıştır.⁶⁴ Ephesos ve Andriake'de ele geçen gümrük yazıtlarında, Murex boya üretimi, değerli ticari malların arasında yer almıştır.⁶⁵ Diocletianus Dönemi'nde (MS 284-305) yayınlanan Tavan Fiyatlar Kararnamesi'nde, beyaz ipek 12.000 *denaria* iken,

⁵⁵ Str., XIV, 645.

⁵⁶ Arıkan, 2017: 161-163.

⁵⁷ Arıkan, 2017: 101-110.

⁵⁸ Étienne, 1970: 298-299.

⁵⁹ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 262, 271-275.

⁶⁰ Kurlansky, 2003: 77.

⁶¹ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 277.

⁶² Kurlansky, 2003: 77.

⁶³ Kurlansky, 2003: 76.

⁶⁴ Tek, 2002: 134; Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 273.

⁶⁵ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 268-269.

mor ipeğin 150.000 *denaria* gibi yaklaşık 13 katı bir ücretlendirmeye tabi tutulması, Murex'lerden elde edilen mor boyalı kıyafetlerin ne kadar değerli olduğunu göstermektedir.⁶⁶

Antik kaynaklardan Phokaia'nın mor boyalı kumaşlarının oldukça meşhur olduğu bilinmektedir.⁶⁷ MÖ 546 yılında, İonlar ve Aioler, Pers Kralı Kyros'a boyun eğmek istememişlerdir. Bunun üzerine her iki halk, yardım için aralarında Phokaialı bir temsilcinin de bulunduğu elçileri, Sparta'ya göndermişlerdir. Bu olayı, Herodotos şöyle aktarmıştır:⁶⁸

“İon ve Aiol kentlerinin elçileri acele Sparta'ya vardıklarında, aralarından sözcü olarak Phokaia elçisini seçtiler, bunun adı Pythermos'tu. Sırtına erguvan kırmızılarını giyinmişti, duyan Spartalı koşsun, çok kişi toplansın diye ve ortalarında ayakta durarak uzun bir söylev çekti, yardım dileğinde bulundu...”

Buradan anlaşıldığı kadarıyla, elde edilmesi zor olan mor rengin elbisede kullanılması bir ayrıcalık olmuştur. Herodotos'un verdiği bu bilgiye destek olarak, Phokaia'da, 1991 yılındaki tiyatro kazısında,⁶⁹ *analemna* duvarının dışındaki Roma Dönemi'ne ait bir tabakada, deniz canlılarının kabuklarından oluşan (Murex) bir tabaka bulunmuştur. Bu bağlamda, Herodotos'un aktardığı bilgi baz alındığında, Phokaia'da Murex boya üretiminin en azından MÖ 6. yüzyıldan Roma Dönemi'ne kadar sürdüğü ve bu rengin kente önemli bir kaynak sağlamış olabileceği anlaşılmaktadır.

Şap Madeni Üretimi

İplik boyamacılığında kullanılan şap, Sümerler, Mısırlılar ve Hititler tarafından biliniyordu. Bu maden, doğal tekstil boyamacılığında 1860'lara kadar kullanılmıştır.⁷⁰ Şap, kökboyaalarının kalıcılığını sağladığından boyanın kumaşa iyi işlenmesi için gereklidir.⁷¹ Kumaş boyamada şapın kullanımı ile işleme tabi tutulan madde, güneşe karşı daha dayanıklı olurken aynı zamanda boya da daha iyi sabitleşiyordu. Bu nedenle şap, kumaş dokuma sanayinin vazgeçilmez ham maddesiydi. Anadolu'da şapın ayrıca deri imalatında da kullanıldığı çok eski zamanlardan beri biliniyordu.⁷² Nea Phokaialı (Yeni Foça/İzmir) olan Bizans tarihçisi Dukas,⁷³ burada şap madeninin varlığından söz etmektedir. Dukas, Almanlar, Frenkler, İngilizler, İtalyanlar, İspanyollar, Araplar, Mısırlılar ve Suriyelilerin bu madenden yararlandıklarından bahsetmektedir. Dukas'a göre, Osmanlılar, Yeni Foça'da şap madeninin bulunduğu dağı, 1275 yılında Cenevizlilere verdi.⁷⁴ Bu sayede, Foça Limanı

⁶⁶ Adıgüzel – Yılmaz-Kolancı, 2017: 272, dipnot 102.

⁶⁷ Hdt., I. 52; Malay, 1983: 58; Magie, 2002: 29.

⁶⁸ Hdt., I. 152; Diod., IX. 36. Öte yandan Diodoros bu olayı, küçük bir değişiklik bize aktarmaktadır. Ona göre İonların zor durumda kalmasını fırsat bilen Sparta, Kyros'a elçiler gönderip buradaki İonları köleleştirmesini istemiştir. Zaten burada konumuzla olan bağlantısı, Phokaia'nın bu süreçte önemli bir rol oynamasıdır.

⁶⁹ Özyiğit, 1993: 5.

⁷⁰ Dölen, 1992: 458-461.

⁷¹ Tez, 2003: 2.

⁷² Faroqhi, 1979: 154.

⁷³ Dukas, 1956: 97.

⁷⁴ Miller, 1921: 283; Arıkan, 2017: 58.

özellikle şap madeni açısından Ortaçağ'da da önemli bir liman olarak değer kazanmaya devam etmiştir. Eldeki bilgiler, bu bölgede öncesinde de şap çıkarıldığına işaret etmektedir.⁷⁵ Hatta Bizans Dönemi'nde bilinen bu madenin kökeninin daha önceye gittiği düşünülmektedir.⁷⁶ Böylece bu madenin de Phokaia için önemli bir gelir kaynağı olduğu anlaşılabilir.

Seramik Üretimi

Phokaia'daki çeşitli alanlarda yapılan arkeolojik kazılar, kentin seramik üretimi yapan bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁷ Bu durum, özellikle, Hellenistik, Roma ve Geç Antik Çağlar'a ait yapılan birçok kazıda yoğun olarak ele geçen seramik depozitlerinden anlaşılmaktadır. Ticaretle bağlantılı olan amphoraların Phokaia'da çok sayıda örneğine rastlanması, buranın bir amphora üretim merkezi olabileceğini de düşündürmektedir.⁷⁸ Phokaia/Foça açıklarında, balıkçılar tarafından ele geçen, MÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen dört adet Lesbos (Midilli) tipi amphoranın üzerinde yapılan arkeolojik ve arkeometrik çalışmalar sonucunda, Phokaia üretimi olabileceği önerilmiştir.⁷⁹ Bu amphoraların üretiminin, Perslerin Klazomenai'yi ele geçirdikten sonra, bir süre Phokaia'da yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir.⁸⁰ Ayrıca, Phokaia'daki tümülüs üst dolgusunda yapılan kazılar sonucunda, ele geçen seramik depozitinde, MÖ 3.-2. yüzyıllar arasında, Greko-İtalik amphoraların üretildiği tespit edilmiştir.⁸¹ Bu tespit, Phokaia'nın Arkaik Dönem'de Batı Akdeniz'de başlayan ticari varlığının, Hellenistik Dönem'de de devam ettiğini göstermektedir. Benzer bir durum, kent merkezi dışında yer alan Pers Mezar Anıtı yakınındaki bir amphora depozitinde ortaya çıkmıştır. Arkeometrik ve arkeolojik sonuçlar ışığında, burada MÖ 2. yüzyılda üretildiği düşünülen Khios amphoraları formunda amphoralara rastlanmıştır.⁸² Kent merkezindeki Mozaikler Alanı'ndaki kazılarda ele geçen amphoraların içinde, Ege Yerel Amphoraları I ve Kapitân II gruplarının kil içerikleri ve renkleri dikkate alındığında, Phokaia'da üretilmiş olma ihtimalinin olduğu öne sürülmektedir.⁸³

Phokaia'da Amphoraların dışında, başka seramik türlerinde de yapılan üretim ve muhtemel ihracatlar dikkat çekmektedir. Maltepe Tümülüsü'nün üst dolgusunda gerçekleşen kazılarda, Hellenistik Dönem'de üretildiği düşünülen kalıp yapımı kaseler ile batı yamacı seramiklerinin depozitlerine rastlanmıştır.⁸⁴ Böyle güçlü bir üretim merkezinin, deniz ticaretindeki üstünlüğünden dolayı, önemli bir seramik ihracatçısı olması şaşırtıcı olmamalıdır. Ayrıca, Phokaia'da üretildiği düşünülen kırmızı astarlı

⁷⁵ Turan, 2000: 54.

⁷⁶ Morel, 2006: 371

⁷⁷ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b:157-164; Fırat, 2011: 170-186; Doğan, 2013, 185-190; Fırat, 2012; Fırat, 2013: 69-85; Fırat, 2015:161-178; Uğuz, 2015: 100-107; Okan – Fırat – Baydan, 2018: 166-185.

⁷⁸ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b:157-164; Okan, 2011a: 93-100.

⁷⁹ Okan, 2011b: 85-89; Okan, 2011a: 93-100; Okan – Atilla – Akyol, 2015: 259-276.

⁸⁰ Okan, 2011b: 18-28 ve 159.

⁸¹ Okan – Atilla – Akyol, 2018: 177-214.

⁸² Okan, 2011b: 67-93; Okan – Atilla – Akyol, 2015: 259-276.

⁸³ Fırat, 2019: 38.

⁸⁴ Civelek, 2004: 123-136; Civelek, 2006: 179-198.

seramiklerin (özellikle tabak ve kase), MS 4. - 7. yüzyıllar boyunca, başta Anadolu ve Ege kıyıları olmak üzere Yunanistan, Kıbrıs, Suriye, Kuzey Afrika, İtalya, Rusya ve İngiltere'ye kadar ihracatı yapılmıştır. Bu sayede, Phokaia üretimleri, önemli bir pazar payı elde etmiştir.⁸⁵

3. derece arkeolojik sit alanında yapılan bir başka kazıda, MÖ 7. - MÖ 2. yüzyıllar arasına tarihlenen, Attika taklidi siyah firnisli seramiklere (skyphos, cup-skyphos, kantharos, cup-kantharos, cylix, stemless, bolsal, içe çekik ağızlı kase, dışa çekik ağızlı kase, tek ve çift kulplu kase, çeşitli tabak türleri, olpe, oinokhoe, lekythos, hydria, lekanis, pelike, dinos, krater, lekane ve kythra) rastlanması, bu kentin yerel bir üretim merkezi olabileceğini ortaya koymaktadır.⁸⁶

Zeytin ve Üzüm Yetiştiriciliği

Phokaia, Akdeniz iklimi özellikleri taşıması ve uygun toprak yapısına sahip olması sebebiyle zeytinciliğe elverişli bir yerdir.⁸⁷ Aynı zamanda bu bitkinin mitolojideki temsilcisi ve kentin baş tanrıçası olan Athena'nın kentin en önemli yerinde tapınağı bulunmaktadır.⁸⁸ Kentin basmış olduğu sikkelerin üzerinde de Athena tasviri ve arka yüzlerinde zeytin dalı tasviri vardır (Fig. 5).⁸⁹ Phokaia'daki Athena kültüne ait olan bütün bu bilgiler, kentte zeytinin önemli bir bitki olduğunu göstermektedir. Iustinus, Batı Akdeniz'e zeytin ve üzümü götürenlerin Hellenler olduğundan söz etmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla, Batı Akdeniz'e kadar giden Hellenlerin öncüleri arasında, Phokaialı denizciler olduğu göz ardı edilmemelidir.

MÖ 600'lerde Phokaia tarafından kurulan Marsilya, zeytinle birlikte üzümle de ilk kez tanışmıştır ve bu bitkiler Phokaia sayesinde buraya getirilmiştir.⁹¹ Üzümün ve şarabın temsilcisi olan Dionysos ile ilgili kült Phokaia'da karşımıza çıkmaktadır. Phokaia kentine ait sikkeler üzerinde hem Dionysos (Fig. 6) hem de bu kültle ilişkili olan Satyr, Silen, Pan, Menad ve Silen maskesi takmış genç figürler yer alır.⁹² Antik kaynaklar ve yazıtlarda kentte Dionysos ile ilgili isimlere de rastlanır.⁹³ T. Livius, Phokaia önünde yer alan adalardan İncir Adası'nın antik dönemde Backheion ya da Bacchium olarak isimlendirildiğinden söz eder.⁹⁴ Söz konusu yazar, bu ada üzerinde çok sayıda tapınak ve heykelin bulunduğunu, Romalıların MÖ 190 yılında kenti kuşatmaları sırasında burayı tahrip ettiklerini anlatır. İncir Adası'nda yapılan araştırma ve kazı çalışmaları sırasında bu anlatımlara uygun bazı arkeolojik

⁸⁵ Hayes, 1972: 308 ve 323; Özyiğit, 1991: 127-154; Hayes, 2008: 83-86; Fırat, 2011: 118-163 ve 170-186; Uğuz, 2015: 100-107.

⁸⁶ Doğan, 2013, 185-190.

⁸⁷ Darkot – Tuncel, 1995: 2.

⁸⁸ Akurgal, 1956a, 36-37; Akurgal, 1956b: 13-24; Akurgal, 1993, 57-58.

⁸⁹ Head, 1964: 210; Langlotz, 1966: 24; Imhoof-Blumer, 1974: 92; Bodenstedt, 1976: 77; Graf, 1985: 409; Simon, 1986: 70; Tanrıöver, 2008: 682, Taf. 80/1.

⁹⁰ Morel, 2006: 394.

⁹¹ Boardman, 1980: 219.

⁹² Graf, 1985: 418.

⁹³ Graf, 1985: 418.

⁹⁴ Liv., 37.21.

kalıntılar ortaya çıkarılmıştır.⁹⁵ Sicilyalı Diodoros⁹⁶, Arkaik Dönem'de Batı Akdeniz'de, bir amphora dolusu şarabın bir köleye eşdeğer olduğunu aktarır. Bu da antik dönemde şarap ihtiyacının Batı Akdeniz'de ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Bu ihtiyacı, deniz taşımacılığının öncü kentlerinden olan Phokaia'nın gidermiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca, yukarıda açıklandığı üzere, Phokaia'da amphora üretiminin olması, kentte zeytinyağı ve şarap gibi sıvıların da üretilmiş olabileceğini ortaya koymaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren tarih sahnesinde adından sıkça söz ettiren Phokaia'nın, önemli gelir kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Phokaia'nın bulunduğu konum, sahip oldukları deniz bilgi ve becerileri, korunaklı iki limanı ve iç bölgelere bağlanan Kral Yolu'na ulaşabilme kolaylığı sayesinde, hem deniz hem de kara ticaretiyle önemli kazançlar elde etmiştir. Bu ticari faaliyetlerin etkisiyle, Batı Anadolu'da sikke basan ilk kentlerden biri olması da Phokaia'nın ekonomik canlılığını ortaya koymaktadır.

Phokaia'nın Akdeniz sularındaki kolonizasyon hareketliliği, kentin ekonomisi için önemli kaynak sağlamıştır. Bu hareketi destekleyecek, kentin iki alanında yapılan kazılarda, ithal ticari amphora ve bunlara ait mühürler ele geçmiştir. Birincisinde, MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlenen Etrüsk üretimi amphoralara rastlanmıştır.⁹⁷ Bunun dışında, Arkaik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar tarihlenen, başta Khios olmak üzere, Klazomenai, Lesbos, Miletos, Samos üretimi amphoralara ele geçmiştir.⁹⁸ İkincisinde ise, Maltepe Tümülüsü'nün üst dolgusunda yapılan kazılarda, Hellenistik Dönem'e ait seramik depoziti içinde MÖ 4. yüzyıl sonu - MÖ 3. yüzyıla ait Thasos, Khios, Rodos Peraiası ve Kos mühürlü amphoraların bulunmuş olmasıdır. Bu buluntular, Phokaia'nın Hellenistik Dönem'de de deniz ticaretinde hala etkin olduğunun bir göstergesi olarak düşünülmelidir.⁹⁹

Deniz ve kara ticareti dışında, Phokaia'nın çevresel ekonomik avantajları da bulunuyordu. Bunlardan, tuf taşı, şap madeni, tuz, balıkçılık, Murex boya üretimi, bağcılık ve zeytin yetiştiriciliği önemli gelir kaynaklarıydı. Kentin çevresinde yer alan zengin kil yataklarından dolayı, Phokaia Arkaik Dönem'den itibaren, hem seramik üretim merkezi olmuş, hem de bu ürettiklerini ihraç etme olanağı bulmuştur. Bu ekonomik kalemler, dönemsel olarak değişebilmektedir.

Phokaia'ya olumlu katkı yapan bütün bu gelir kaynaklarının yanında, Arkaik Dönem'de, Tartessos Kralığı'nın (İspanya) gümüş yardımı kentin ekonomik anlamda güçlenmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur.¹⁰⁰

MÖ 546 yılında Perslerin Phokaia'yı ele geçirmesiyle,¹⁰¹ kentin ekonomisi ve ticareti eskisine oranla zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflama, vergi

⁹⁵ Özyiğit, 1998b: 765-770.

⁹⁶ Diod., 5.26.

⁹⁷ Selçuk, 1998: 136; Okan: 2011a: 140-149; Okan, 2014: 30.

⁹⁸ Selçuk, 1998: 131-136; Okan, 2011b: 137-164.

⁹⁹ Okan – Atilla, 2015: 325.

¹⁰⁰ Bkz. dipnot 42.

listesinde açıkça görülebilmektedir. MÖ 5. yüzyılın ortalarında I. Attika-Delos Deniz Birliği üyesi olan Phokaia'nın vergi listesinde 300 *drahmi* verdiği görülürken (Kyme 1200 *drahmi* veriyordu.), bu oranın, 25 yıl sonra, 200 *drahmi*ye indiği görülmektedir.¹⁰²

Hellenistik Dönem'den itibaren, Persler gibi Makedonlar da¹⁰³ kentin ekonomisini daha da olumsuz hale getirmiştir. Bu durum yapılan arkeolojik kazılardan da belgelendiği üzere, kentin Arkaik ve Klasik Dönem'e göre, Hellenistik Dönem'de küçüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca, bu dönemde, Phokaialıların diplomasideki tercih hataları yüzünden kent büyük devletlerden gerekli desteği alamadığından dolayı ekonomik ve ticari anlamda zayıflamaya devam etmiştir.¹⁰⁵ Bunlara ek olarak, Smyrna Limanı'nın devreye girmesiyle, Phokaia Limanı'nın etkisi daha da azalmış, sadece bölgesel bir ara liman olarak varlığını devam ettirebilmiştir. MÖ 330'larda Atina Limanı'ndan yıllık olarak elde edilen 1000 *talantalık* ticari gelirin en az 300'ünün liman vergilerinden oluştuğu düşünülürse,¹⁰⁶ Phokaia için limanların ne kadar büyük kazançlar sağladığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Ayrıca, Roma Dönemi başlarından itibaren Pergamon-Kyme-Smyrna yolunun aktif olmasıyla, Arkaik Dönem'den itibaren yoğun kullanıldığı düşünülen Kral Yolu'nun, Phokaia açısından önemi giderek azalmıştır.

Kaynakça

Antik Literatür

- Arr. Arrianos. *Aleksandrou Anabasis*. Tr. P. A. Brunt, vols. I-II. Cambridge Mass.-London 1976-1983, Loeb Classical Library.
- Diod. Diodorus Siculus. *Diodorus Siculus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes, Volumes IV-VIII*, with an English Translation by C. H. Oldfather. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1989.
- DukasDukas. *Bizans Tarihi*, Çev. VL. Mirmiroğlu, İstanbul'un Fethi Derneği, İstanbul.
- Hdt. Herodotos, *Herodotos Tarihi*, Çev. M. Ökmen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002
- Liv. Titus Livius, *History of Rome*, Çev. B. O. Foster, Harvard University Press, Cambridge, 1919-1959.
- Pau. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*) *Pausanias Description of Greece*. Volumes I-IV, with an English Translation by W. H. S. Jones - H. A.

¹⁰¹ Cahill, 1988: 481-501; Özyiğit, 2003a: 106.

¹⁰² Boyana, 2006: 44.

¹⁰³ Doğer, 1998: 31; Magie, 2003: 8; Bosworth, 2005: 306.

¹⁰⁴ Bkz. dipnot 14.

¹⁰⁵ Arıcı, 2018: 315-332.

¹⁰⁶ Burke, 1992: 214.

Ormerod. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1918.

Str. (= Strabon, *Geographika*) *The Geography of Strabo*, Volumes I-VIII, with an English Translation by H. L. Jones. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1924.

Modern Literatür

ADIGÜZEL, G. – YILMAZ-KOLANCI, B., 2017. “Antikçağda Statünün Rengi: Mor”, *Cedrus*, 5, ss. 261-285.

AKURGAL, E., 1956a. “Foça Kazıları ve Kyme Sondajları”, *Anatolia*, 1, ss. 33-40.

AKURGAL, E., 1956b. “Foça Kazıları ve Kyme Sondajları-Les fouilles de Phocée et les sondages de Kymé”, *TAD*, 6/1, ss. 13-24.

AKURGAL, E., 1962. “The early period and the golden age of Ionia”, *AJA*, 66/4, ss. 369-387.

AKURGAL, E., 1993. *Ege ve İzmir*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul.

AKURGAL, E., 1995. “La Grèce de L'Est, Berceau de la Civilisation Occidentale”, *Phocée et La Fondation de Marseille*, Musee de Marseille Publication, Marseille, ss. 30-45.

AKURGAL, E., 2000. *Anadolu Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul.

ARICI, S., 2018. “Hellenistik Dönem’de Phokaia”, *Uluslararası Aliğa ve Çevresi -Aiolis Bölgesi - Arkeoloji ve Disiplinler Arası Araştırmalar Sempozyumu-Bildirileri 27-28 Eylül 2018*, Edt.: M. Çekilmez, Aliğa Kitaplığı, Aliğa, ss. 315-332.

ARIKAN, Z., 2017. *Phokaia II- Tarihsel Süreç İçinde Foça Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine*, Ege Yayınları, İstanbul.

BAGNALL, R. S. – DEROW, P., 2004. “Political History”, *The Hellenistic Period: Historical Sources in Translation*, Ed.: R. S. Bagnall – P. D., Oxford, Blackwell, ss. 1-110.

BOARDMAN, J., 1980. *The Greeks Overseas Their Early Colonies and Trade*, Thames and Hudson Ltd, London.

BOARDMAN, J., 2006. “Egypt”, *The Colonization an Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Ed.: G. R. Tsetschladze, *Mnemosyne Supp.* 193/I, Leiden, ss.524-535.

BODENSTEDT, F., 1976. *Phokäisches Elektron-Geld von 600-326 v. Chr.*, Verlag Phillip von Zabern in Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Mainz am Rhein.

BOSWORTD, A. B., 2005. *Büyük İskender’in Yaşamı ve Fetihleri: Fetih ve İmparatorluk*, Selenge Yayınları, Ankara.

BOYANA, H., 2006. “Vergi Listelerine Göre Attika-Delos Deniz Birliği ve Ionia ile İlişkileri”, *TİD*, Cilt: XXI, Sayı: I, ss. 19-48.

- BRAUN, T. F. R. G., 1982. "The Greeks in Egypt", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 32-56.
- BURKE, E. M., 1992. "The Economy of Athens in the Classical Era: Some Adjustments to the Primitivist Model", *TAPA*, 122, ss. 199-216.
- BURN, A. R., 1929. "So-called Trade Leagues in Early Greek History and Lelantine War", *JHS*, 49, 14-37.
- CAHILL, N., 1988. "Taş Kule: A Persian-Period Tomb Near Phokaia", *AJA*, 92, ss. 481-501.
- CİVELEK, A., 2004. "Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kaseleri", *Olba*, 9, ss. 123-136.
- CİVELEK, A., 2006. "Phokaia 2004: Hellenistik Dönem Seramiği Üzerine Gözlemler", *Olba*, 13, ss. 179-198.
- COOK, J. M., 1982. "The Eastern Greeks", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss.196-221.
- COOK, R. M., 1946. "Ionia and Greece in the Eighth and Seventh Centuries BC", *JHS*, 66, ss. 227-237.
- DARKOT, B. - TUNCEL, M., 1995. *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, K., 2013. *Phokaia Siyah Firmisli Seramikler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DOĞER, E., 1998. *Menemen Tarihi*, Sergi Yayınevi, İzmir.
- DOĞER, E., 2006. *İzmir'in Smyrna'sı Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- DOĞER, E. - GEZGİN, İ., 1998. "Arkaik ve Klasik Dönemde Smyrna'nın Dış Savunması Üzerine Gözlemler", *II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Nisan 1998*, Ed.: N. Ülker, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, ss. 5-30.
- DÖLEN, E., 1992. *Tekstil Tarihi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ÉTIENNE, R., 1970. "A propos du Garum Sociorum", *Latomus*, 29, ss. 297-313.
- FAROQHI, S., 1979. "Alum Production and Alum Trade in the Ottoman Empire (about 1560-1830)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 71, ss. 153-175.
- FIRAT, M., 2011. *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- FIRAT, M., 2012. "Phokaia Roma Dönemi Mutfak Kapları: Güveç Formu", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, ss. 153-166.
- FIRAT, M., 2013. "Phokaia Seramik Çöplüğü Alanı'ndan Ele Geçen Amphoralar", *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, ss. 69-85.

- FIRAT, M., 2015. "Seramik Çöplüğü Alanı Verileri Doğrultusunda Phokaia Kırmızı Astarlı Kapları", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, Ed.: E. Okan - C. Atila, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 161-178.
- FIRAT, M., 2019. "Phokaia Mozaikler Alanında Geçen Roma Dönemi Amphoraları", *Seramik Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 30-53.
- GRAF, F., 1985. *Nordionische Kulte, Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchungen zu der Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Cambridge University Press, Rome.
- GRAHAM, A. J., 1982. "The Western Greeks", *CAH*, III/3, Ed.: J. Boardman - N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 163-195.
- GREAVES, A. M., 2010. *The Land of Ionia: Society and Economy in The Archaic Period*, Wiley-Blackwell Press, Malden.
- HAYES, J. W., 1972. *Late Roman Pottery*, British School at Rome, Roma.
- HAYES, J. W., 2008. *The Athenian Agora: Roman Pottery Fine - Ware Imports*, vol. 32, New Jersey.
- HEAD, B. V., 1964. *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Catalogue of Greek Coins of Ionia*, Arnaldo Forni-Editore, Bologna.
- IMHOOF-BLUMER, F., 1974. "Phokaia", *Kleinasiatische Münzen*, Hildesheim: G. Olms, ss. 91-93.
- KOÇMAN, A., 1997. "Foça'nın Kentsel Varlığında, Doğal Çevre Unsurlarının Etkileri", *Geçmişten Günümüze Foça Uluslararası Sempozyum*, Foça Belediyesi Yayınevi, İzmir, ss. 107-114.
- KURLANSKY, M., 2003. *Tuz İnsanlığın Tuzlu Tarihi*. Çev. A. Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul.
- LANGLOTZ, E., 1966. *Die kulturelle und künstlerische Hellenisierung der Küsten des Mittelmeers durch die Stadt Phokaia*, Vs Verlag für Sozialwissenschaften, Köln und Opladen.
- MACCABE, D. F. – Hilton, A., 1989. *Phokaia Inscriptions, Texts and List*, The Institute for Advanced Study, Princeton.
- MAGIE, D., 2003. *Anadolu'da Romalılar: Batı Anadolu Kent Devletleri 3*. Çev. N. Başgelen - Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MAGIE, D., 2007. *Anadolu'da Romalılar: M.Ö. III. ve II. Yüzyıllarda Batı Anadolu 4*, Çev. N. Başgelen - Ö. Çapar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MALAY, H. 1983. "Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu", *Sanat Tarihi Dergisi*, 2/2, 50-61.
- MILLER, W., 1921. "The Zaccaria of Phocae and Chios (1275-1329)", *Essays on The Latin Orient*, Cambridge University Press, ss. 283-298.
- MOREL, J. P., 2006. "Phocaeon Colonisation", *Greek Colonisation an Account Of Greek Colonies and Other Settlements Overseas Vol. 1*, Ed.: G. R.

- Tsetskhladze, Mnemosyne, Supplements 193/1, Brill, Leiden, ss. 358-428.
- MÖLLER, A., 2000. *Naukratis, Trade in Archaic Greece*, Oxford University Press, Oxford.
- MUSCARELLA, O. W., 1988. *Bronze and Iron: Ancient Near Eastern artifacts in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, Newyork.
- OKAN, E., 2011a. "Foça Açıklarında Ele Geçen Bir Grup Lesbos Amphorası", *Arkeoloji Dergisi (İsmail Fazlıoğlu Memorial)*, 16, ss. 93-100.
- OKAN, E., 2011b. *Phokaia Arkaik Dönem Ticari Amphoraları*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- OKAN, E., 2014. "Phokaia'da Ele Geçen Etrüsk Ticari Amphoralar", *Cedrus*, 2, ss. 27-40.
- OKAN, E. – ATİLLA, C., 2015. "Phokaia Maltepe Tümülüsü Dolgusundan Ele Geçen Mühürlü Amphora Kulpları", *Prof. Dr. Ömer Özyiğit'e Armağan/Studies in Honour of Ömer Özyiğit*, Ed. E. Okan- C. Atilla, Ege Yayınları, İstanbul, ss. 317-330.
- OKAN, E. – ATİLLA, C. – AKYOL, A. A., 2015. "The Production of Chios-Style Amphorae at a Ceramic Workshop in Phocaea (Foça)", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, vol. 15/3, ss. 259-276.
- OKAN, E. – ATİLLA, C. – AKYOL, A. A., 2018. "The Greco-Italic Amphora Found On Maltepe Tumulus in Phocaea", *Olba*, 26, ss. 177-214.
- OKAN, E. – FIRAT, M. – BAYDAN, C., 2018. "Foça Çanak Koyu Sualtı Araştırmaları: İlk Bulgular", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 45, ss. 166-185.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1991. "1989 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *KST*, 12/1, ss.127-154.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1997. "1995 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" *KST*, 18/2, ss. 1-26.
- ÖZYİĞİT, S., 1998a. *Foça-Phokaia*, Arkadaş Matbaa, İzmir.
- ÖZYİĞİT, Ö., 1998b. "1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları" *KST*, 19/1, ss. 763-793.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2001. "Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 22/2, ss. 1-14.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2003a. "2000-2001 Phokaia Kazı çalışmaları" *KST*, 24/2, ss. 333-350.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2003b. "Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları ışığında Son Dönem Çalışmaları", *Anadolu/Anatolia*, 25, ss. 97-107.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2007. "2005 Yılı Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 28/2, ss. 341-354.
- ÖZYİĞİT, Ö., 2008. "2006 Yılı Phokaia Kazı çalışmaları", *KST*, 29/2, ss. 489-512.

- ÖZYİĞİT, Ö., 2012. "Phokaia", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, Ed. A. Çilingiroğlu – Z. Mercangöz – G. Polat, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, ss. 293-312.
- PRICE, R. R., 1924. "Pottery of Naukratis", *JHS*, 44/2, ss.180-222.
- ROEBUCK, C., 1959. *Ionian Trade and Colonization, Monographs on Archeology and Fine Art*, 9, Michigan.
- SELÇUK, T., 1998. *1992-1995 Yılları Arasında Phokaia Kazılarında Bulunmuş Amphoralar*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- SIMON, C. G., 1986. *The Archaic Votive Offerings and Cults of Ionia*, California University, Berkeley.
- TANRIÖVER, A., 2008. "Antiochos II., Phokaia und die Göttin Athena", *Ein numismatischer Beitrag zur Geschichte von Phokaia, Vom Euphrat bis zum Bosphorus. Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. AMS, 65, Ed.: E. Winter, Geburtstag*, ss. 681–688.
- TEK, A. T., 2002. "Antik Literatür ve yazıtlardan Örneklerle Roma Dünyasında Ölüm", *Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Anadolu Sanat Dergisi*, 12, ss. 121 – 148.
- TEKİN, O., 1995. *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TEZ, Z., 2003. "Osmanlı Tekstil Üretiminde Kullanılan Doğal ve Yapay Boyarmaddeler", *Türk Teknoloji Tarihi, 1. Türk Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri (15-17 Kasım 2001)*, Ed.: E. Dölen - M. Kaçar, İstanbul, ss. 1-11.
- TOZAN, M., 2016. *Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Ş., 2000. *Türkiye - İtalya İlişkileri I Selçuklular'dan Bizans'ın Sona Erişine Kadar*, Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- TÜRKMEN, F. – Kun, J., 2001. "İzmir İli Volkanitlerinin Doğaltaş Sektöründeki Yeri", *Türkiye III. Mermer Sempozyumu (MERSEM'2001) Bildiriler Kitabı*, 3-5 Mayıs 2001/Afyon, ss. 9-15.
- UĞUZ, G., 2015. *Phokaia'nın Kuzeyinde Geç Roma Dönemi Bir Terra Sigillata Atölyesi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Elektronik Literatür

<https://www.shorthistory.org/ancient-civilizations/mesopotamia/persian-empire/the-organization-and-economy-of-the-persian-empire/> (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

<http://www.thehistoryofancientgreece.com/2016/07/014-colonization-and-west.html> (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/phokaia/Winterthur_3102.jpg
(Alıntı tarihi: 11.12.2021)

https://www.vcoins.com/en/stores/herakles_numismatics/71/product/ionia_phokaia_el_hekte_dionysos/1317977/Default.aspx (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Ekler

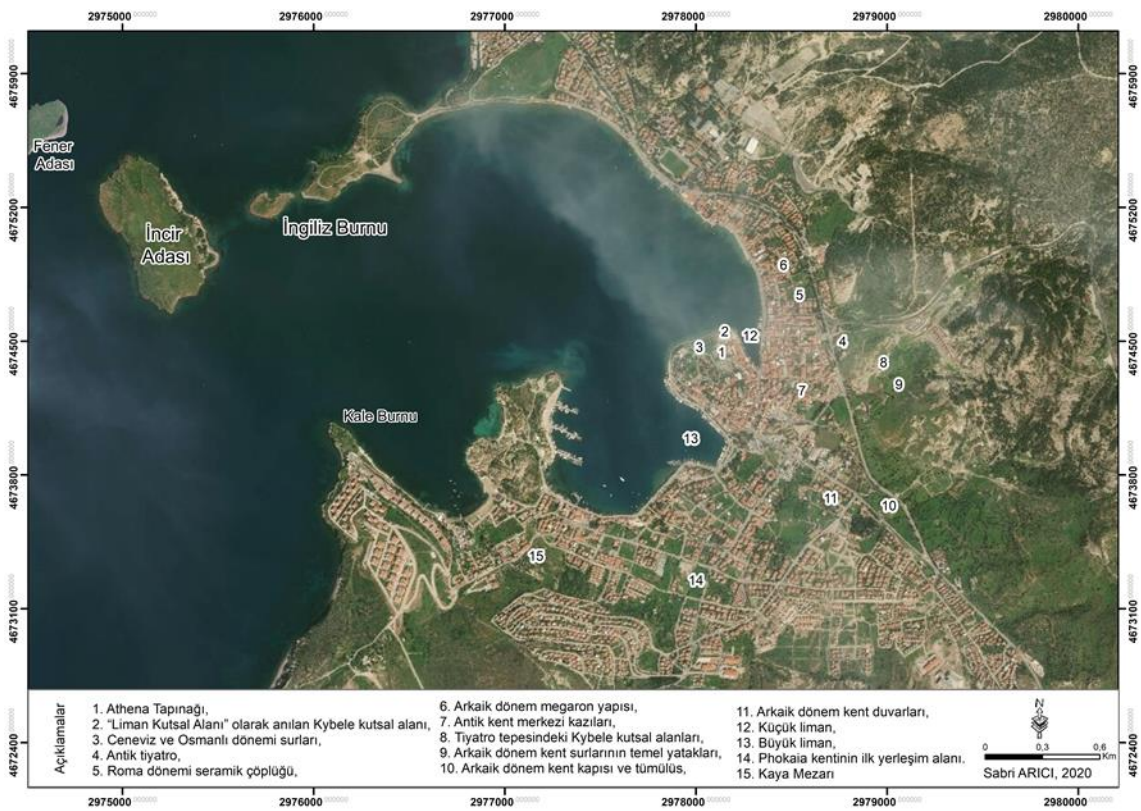

Fig. 1: Phokaia'nın limanları ve genel görünümü

Fig. 2. Batı Anadolu ve Nehirleri
(Düzenleyen: S. Arıcı)

Fig. 3. Phokaia-Sardeis hattı ve Kral Yolu

(<https://www.shorthistory.org/ancient-civilizations/mesopotamia/persian-empire/the-organization-and-economy-of-the-persian-empire/>) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 4. Büyük Kolonizasyon rotaları

(<http://www.thehistoryofancientgreece.com/2016/07/014-colonization-and-west.html>) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 5. Phokaia Athena sikkesi

(https://www.wildwinds.com/coins/greece/ionia/phokaia/Winterthur_3102.jpg) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)

Fig. 6. Phokaia Dionysos sikkesi

(https://www.vcoins.com/en/stores/herakles_numismatics/71/product/ionia_phokaia_el_hekte_dionysos/1317977/Default.aspx) (Alıntı tarihi: 11.12.2021)